

ספרים היוצאים לאור

עלידי

חברת "מקיצי נרדמים"

תרצ"ט

שנה ששית

לחדוש פעולת החברה והעברתה לא"י

ר א ש י ה ח ב ר ה

אהרן פריימן, ניו-יורק
נשיא החברה

הועד הפועל בא"י (ירושלם)

ש. אסף, יושב ראש

י. נ. אפשטיין	ח. בראדי
ד. ילין	ב. מ. לוין

ש. י. עגנון

א. ח. פריימן, המזכיר מ. רבינוביץ, הגזבר

חברי הכבוד

אלחנן אדלר, לונדון	פנחס אדלר, פילדלפיה
ח. אלבק, ירושלם	א. אפטוביצר, ירושלם
י. מ. גוטמן, בודפשט	ל. גינצברג, ניו-יורק
י. ק. דושינסקי, לונדון	י. צ. הרץ, לונדון
ש. זליגמן, אמסטרדם	י. מאן, סינסינטי
א. מארכס, ניו-יורק	י. ד. מרקון, לונדון
י. מ. עלבוגן, ניו-יורק	מ. ד. קאסוטו, רומא
ש. קרויס, קמברידג'	מ. שור, ווארשא

לזכר אמי, מורתִי ע"ה

**DE BEATITUDINE
CAPITA DUO
R. MOSI BEN MAIMON ADSCRIPTA**

**NUNC PRIMUM ARABICE EDIDIT
INTERPRETATIONEM HEBRAICAM AD FIDEM CODICIS M.S. CORRECTAM
INTRODUCTIONEM NOTASQUE ADIECIT .**

H. S. DAVIDOWITZ

**TEXTUM RECOGNOVIT NOTAS EXPLICATIVAS ADDIDIT
D. H. BANETH**

**MEKIZE NIRDAMIM
JERUSALEM 1939**

פרקים בהצלחה המיוחסים לרמב"ם ז"ל

הוציאם לאור במקורם הערבי בפעם הראשונה
ובתרגומם העברי מוגהים על פי כתב יד
עם מבוא והערות
ש. צ. דוידוביץ

ערכם לדפוס והגיהם והוסיף הערות מבארות
ד. צ. בנעט

הוצאת "מקיצי נרדמים"
ירושלים התרצ"ט

הוכן לבחינת הדוקטורט בבית מדרש זרופסי,
פילדלפיה, בחדש אדר, תרפ"ז

ש . צ . ד

הקדמת העורך

בין הכתבים אשר שם הרמב"ם נקרא עליהם, נראה החבור הקטן חידוע בשם „פרקי הצלחה“ כיוצא דופן הן מבחינת תכנון הן מבחינת צורתו. מבחינת תכנון, שכן ההתקרבות לאלהים בדרך אֶכְסֻטִית, מתוך התלחבות בעבודתו, מתוארת בו כפסגת חיי החסיד בעולם הזה כנגוד גמור לרוח „טורה הנכונים“¹. מבחינת צורתו, שחרי חסר הוא אותו המבנה האדריכלי, אותה הבהירות בנסוח הרעיונות וסדורם, אותו רכז העיון בשאלות מסוימות המיוחדים לרמב"ם, ובמקום זה לפנינו בעיקר שלשלת של דרושי פסוקים ואגדות המשתלבים זה עם זה כמעט בלי הפסקה ומבלי שיבלטו כל צרכם הרעיונות שלמענם בא הדורש². אם נכון הוא שמפרי עטו הם ה„פרקים“, הרי עלינו להוסיף גוונים חדשים, זרים בעינינו, לתמונת הרמב"ם המצויירת בנפשנו, לכל הפחות לתמונת רמב"ם הזקן, אם נצטרף לסברתו של שטיינשניידר שילד זקונים של הרב חבור זה.

האם חובה עלינו לעשות כך ולקבל את „פרקי הצלחה“ כספר אמתי של רבנו הגדול, על סטך ערות המסורת עליהם ותכונותיהם הפנימיות? ואם לא חובה, הרשאים אנו, על כל פנים, להאמין בכך? שנים מגדולי המומחים בספרות הערבית של היהודים, ז. פֶּכֶר ומ. שטיינשניידר, ענו בחיוב על שאלה זו, אחרי שלילתו של גֶרֶן, המבוססת על חרגשה גרידא. בזמן האחרון הביע שוב ג. שלום³ את דעתו החשובה נגד אמיתות ה„פרקים“. להכריע בשאלה זו לא היה אפשר על יסוד הנוסח העברי המודפס, אשר „עלה כלו קמיונים“, אלא רק על יסוד הוצאת המקור הערבי מכתב-חיד חיחד והשוואת הנוסח העברי כפי שהוא נמצא בכתב יד עתיק, יחיד גם הוא.

כיון שכך, עלינו לחכיר תודה מרובה לחכם ד"ר ש. דוידוביץ אשר טרח להכין הוצאה על פי כל המקורות ולחקור את שאלת אמיתות הספר הקירה

(1) עיין מבוא המו"ל, עמ' XVI.

(2) בענין זה דומה במקצת החלק השני של „מוסר נאה לרמב"ם המוויף לכל הדעות. שיתוף הרעיונות בין שני החבורים בולט. לדעתי יש להניח שבעל ה„פרקים“ משתמש ב„מוסר נאה“ ולא להפך. כי הראשון נוהג לקחת מחבא בידו מתוך שתיקה, ואילו השני מצטט בפירושו.

(3) תרביץ שנה ו' ספר ג' (ספר הרמב"ם) עמ' 91. בזמן שחופיע המאמר הזה, חיתה עבודתו של ד"ר דוידוביץ כבר גמורה בכתובים.

מדוקדקת. ד"ר דוידוביץ הצליח — דבר קשה מאד! — למצא אבני כהן נאמנות להכרעה בשאלה המסובכת הזאת. דומני שאחרי ראיותיו הנכוחות^{3a} אין עוד מקום לסברא שחרמבים הוא מחבר ה"פרקים". ודמותו של הרמב"ם, אף-בימי זקוניו, בעינה עומדת.

ולא זו אף זו. לענין לא עלתה על דעתו של מחבר, פרקי החצלה^ח ליהם את ספרו לרמב"ם, כפי שהניחו כל החכמים אשר סאנו להאמין בשייכותו לרבנו הגדול, ואף חסיד חנכבר בתוכם.

הנחה כזו אפשר שתסמוך או על מלים מפורשות או על סימנים פנימיים. אשר לאפשרות הראשונה, הרי ברור קודם כל שאין בירנו שער או כותרת בנוסח המחבר עצמו. לפנינו קטע חסר בראשו⁴; נראה שחסר אפילו רובו הגדול של הספר⁵. דרכם של כתבי יד עבריים וערביים להזכיר שם המחבר בהתחלה, בדרך כלל לא בסוף. על כל פנים בכל הנוסחאות שלפנינו אין כתובת מעידה על שם המחבר בסוף ה"פרקים". אם כן, כותרות כתבי היד והדפוסים המיתסות את הספר לרמב"ם אינן אלא חיצאות הסעתיקים, אשר לא יכלו לדעת את שם הספר⁶, ובאין סימנים פנימיים, כפי שיתברר, אף לא את שם מחברו.

אמנם לפי נוסח הדפוסים יש רמז ברור ל"מורה הנבוכים" במקום אחר בפנים הספר (ר' עמ' 13-14): "והמה אונך אתה אחי אל חכנת מה שנמשך אליו זה הענין לפי שאני שמתיו חותם המורה ויקיף בכל מה שכלל אותו בתכליתו וסופו".

אבל גרסה זו לא באה אלא מירי מעתיק מאוחר או מירי הסרטים הראשון. בכתב היד היחיד של התרגום העברי שהגיע לירנו כתוב, המאמר⁷ במקום, המורה⁸, בהתאמה גמורה ללשון המקור, אלמקאלה⁹. ואי אפשר לקבל סברתו של בקר שמלת, אלמקאלה¹⁰ סתם משמשת שם ל"מורה הנבוכים", כשם

3a) מובן שערך הראיות השונות אינו שות. לרירי מכרעת העובדא המובלסת ע"י מר דוידוביץ שבספר באים קטעים הן מדברי הרמב"ם הן מדברי זולתו בלי שנוי לשון ומכלי להזכיר שכבר נאמרו במקום אחר. מכין הראיות העניניות שמביא חסיד נ"ל שהשנית והשלישית מוכיחות ביותר.

4) המקור הערבי חסר גם בסופו. אפשר שאותו כתב-היד המקומע שהיה לפני המתרגם כשרפו האחרון עורנו מחובר אתו, אכר אף את הדף הזה, קודם שהעתק מסנו כ"י פריש.

5) עיין להלן.

6) כותרת כתי הערבי "ולא מצל מן כתאב" (ולו פרק מקצר) מעידה עדות נאמנת ששם הספר לא היה ידוע למעתיק. והשערתו של בקר שאחרי מלת "כתאב" חסרת מלת "אלמקאלה" (החצלה) אין לה רגלים.

ש, החיבור" סתם הוא שם ל"משנת תורה". כי אמנם בתוך "מורה הנבוכים" עצמו ובחקר סתו מדבר הרמב"ם על ספרו במלים, ה"ח אלמקאלה" (המאמר הזה), כאשר יעשה כל מחבר מאמר קצר או ארוך; אבל לא הוכח שהוא או אחר קרא כך לסו"ן מחוץ לספר. לאמרו של דבר, אין מחבר ה"פרקים" מציין כלל את חבורו כחתימה של איזה, מאמר אחר, אלא מציין הוא מה שבא אחרי המקום הנ"ל (מעמ' 14 ועד הסוף) כחתימתו? המאמר השלם, אשר את הנשאר ממנו בדינו רגילים אנו לקרוא "פרקי ההצלחה" או "פרקים בהצלחה". כי התרגום הנ"ל מוטעה הוא גם במשפטו הראשון וצ"ל, והמה אונך אתה אחי אל הבנת מה שאביא אותו אחר זה הענין (בערבית, מא אתבע בה הוא אלמעני). ברור אפוא שאין דבר מפורש בספר שיורה על כוונת המחבר ליחס את חבורו "לרמב"ם. ואולם אומרים שהמחבר התחכם לחקות את סגנונו של הרמב"ם ואת תוכן ה"מורה". אשר לסגנון, מסופקני אם אפשר למצוא דמיון עובר על המדה הרגילה בספרות כזאת בין כתבי הרמב"ם ובין ה"פרקים" שלפנינו, וכבר העיר המו"ל על כמה הבדלים. שיש הבדל יסודי בדרך הדיון, הזכרתי כבר בתחלת הקדמה זו. ואשר לתוכן — אמת שהמחבר השתמש בכמה מרעיונות הרמב"ם. אבל איזה פילוסוף יהודי אחרי הרמב"ם לא עשה כך? מורה הנבוכים היה לספר היסוד של הפילוסופיה העברית בימי הביניים כמעט כמו שהתלמוד הבבלי היה ספר היסוד להלכה. ואי אפשר לבסס את מענת הזיוף על העובדה שהמחבר חכמים בספרו משפטים שלמים מסוין ככתבם וכלשונם מבלי להזכיר את מוצאם, שהרי כן עשה גם למשפטים שלמים מספר השרשים ל"ן ג'נאח, ואפילו למשפט מספר, "חי בן יקטאן" לפילוסוף המוסלמי אבן ג'פיל (ר' הקדמה לעמ' 33 שו' 21).

ואיפכא מסתברא. כפי שהבליט יפה המו"ל במבואו, דרכו של הרמב"ם היא להזכיר דברים שאמדם במקום אחר במלים, כמו שבארנו וכי"כ, ואילו בעל "פרקים בהצלחה" מביא דבריו של הרמב"ם סתם, בלי שום רמז שכבר נאמרו במקום אחר. אלו היה זויפן, הלא בלי ספק היה משתמש במקומות כאלה לחזק אמונת הקורא שמקולמוסו של הרמב"ם יצאו הדברים, ומה גם שיכול היה להשתמש בנוסחאותיו הקבועות של הרמב"ם עצמו ולחקות אנכ כך גם את סגנונו. לפיכך דומני שרשאים אנו להרחיב את המסקנא שהגיע אליה המו"ל הנכבד במחקרו, ולומר של"פרקי ההצלחה" אין זיקה לרמב"ם כל שהיא, חוץ מחזיקה המקשרת אל "חרכ המורה" את כל ההולכים לאורו.

* * *

(7) מכיון ש"חתימת" זו כוללת כשני שלישי ה"פרקים" שלפנינו, נראה שאין בדינו אלא חלק קטן מהספר השלם, ואפילו אין אנו בטוחים במחון גמור שהספר כלו דן רק ב"הצלחה האחרונה", אעפ"י שמיום ה"פרקים" מקרב דעה זו.

כשם שאנו חייבים לחודות ד"ר דוידוביץ על חקירתו המצלחת, כך אנו חייבים לחודות לו על הוצאת נוסח הספר בערבית ובעברית על פי כתבי היד היחידים שנודעו בעולם. הנוסח העברי הסודפס ב"קובץ תשובות הרמב"ם של ליכטנברג וכדפוסים הקודמים — כדברי הספר החתום הוא דומה. כותב חטורים האלה מודה שפעמים אחדות נסח לקרוא, פרקי החצ"חה ב"קובץ" וחצ"ה חרם בידו, והיו הדברים בעיניו כגבוב מלים שאין להם מובן. רק עכשיו, כשהמקור הערבי לפנינו עם נוסח עברי מתוקן, נוכל להבין רובו של הספר.

צורת ההוצאה, כפי שניתנה לפני הקורא, שונה לא בטעם מחצורה שנמסרה ע"י חמ"ל הנכבד לחברת, סקיצה נרדמים, ועל זה עלי ליתן דין וחשבון. עבודתו של מר דוידוביץ, גם הוצאת הנוסח בשתי הלשונות גם הסכום החשוב, היתה מתחלה עבודת דוקטורט שהגיש למכללת Dropsie College בפילדלפיה. לתכלית זו חשב לנכון לבסור את הנוסח הערבי מועתק בתכלית הדיוקנות כפי שהוא בכ"י (גם בנוגע לנקודות הדיאקריטיות ששימתן והשמטתן בכ"י מקרית לנמרו) וברוב המקומות גם את הנוסח העברי בדיוק לפי כ"י העברי. החערות החשובות על אודות מקומות מקבילים בספרות הפילוסופית וכן סראי המקומות מהמקרא, התלמוד וכ"י צורפו אל החערות על הנוסח הערבי. בחערות על הנוסח העברי היו חלופי הגרסאות שבין כ"י לדפוסים ביחד עם הערות על טעויות המתרגם. הסדר הזה יאה, אמנם, לדיסרטציה הסוגשת אך למלומדים בקיאים בערבית, אבל אינו הולם כל כך ספר הנועד לצאת אל הקהל הרחב אשר פעולת חברת, סקיצה נרדמים מכוונת אליו. על כן, כשבקש ועד החברה את עצתי בענין, הצעתי שנויים ידועים, רובם לטובת הקורא העברי. מר ד"ר דוידוביץ הסכים לשינויים האלה בלי הסוס, אבל לדאבוני לא היתה לו אפשרות להוציאם אל הפועל בעצמו. לבקשת ועד, סקיצה נרדמים ובהסכמת חמ"ל קבלתי לבסוף את העבודה הזאת עלי, בתוך שפע מרדות אחרות, ומכלל לעמוד כל צרכי על מרת הקושי שבדבר.

ואלו הם השינויים שהכנסתי ברשות חמ"ל:

(א) בנוסח הערבי הוספתי את כל הנקודות הדיאקריטיות החסרות (שתן מרובות על הנקודות הנמצאות בכ"י), מבלי להעיר על כך בחערות. את הכתיב (כ) לא שניתי במקומות שהוא שונה מהכתיב הנכון לפי ספרי הדקדוק, כי אינני סבור שהמחבר בעצמו כתב לפי כללי הדקדוק. רק במקומות שנמצאות

(8) פרטים על הנקודות הדיאקריטיות ר' במבוא חמ"ל עמ' XXIV ובהערתי שם.

(9) וכל שכן שלא תקנתיו. שניאות המחבר מעבר לכתיב. דברים של טעם ע"א.

שיטת הוצאת מכתמים כאלה תמצא אצל S. L. Skoss, The Hebrew-Arabic Dictionary.

of David b. Abraham al-Fasi, עמ' CXL וכו'.

בכחיי, אמות קריאה מיותרות (כגון, מנאזלי במקום, מנאזלי), ראיתי צורך להשמיטן, כיון שהן מפריעות את הקריאה באופן רציני ואין במציאותן שום שמתיות שיהיה בה משום סימן שבכ"י המחבר היה כתוב כך. לעומת זה השארתי את הכתיב החסר, תעלי במקום, תעאלי שהוא תמידי בכחיי ואת הכתיב, יולי, תזאלי במקום, יזאלי, תזאלי שנמצא לעתים תכופות. מאחר שדרכי הכתיב שבכחיי נדונו במבוא המולי, חשכתי למיותר להעיר בכל מקום ומקום על חסמיות מהכתיב הדקדוקי, כפי שנהג המולי לעשות, והשארתי הערות כאלו רק במקום שאולי יקשה להכיר את השורש או את הצורה הדקדוקית.

סימני תנועות ותשריד הוספתי במדה מצומצמת (כלי שמה קבועה), כדי למייע להבנת הפנים. סימנים מיותרים שבכ"י השמטתי לפעמים.

(ב) הואיל ובנין המשפטים מסוכך במקומות רבים, שמתי סימני הפסק בשפע (בכתיבי היר יש רק נקודות, ולא תמיד במקומות הראויים ביותר). גם חלקתי את הנוסח לפסקאות קצרות.

(ג) במקומות שהנוסח הערבי משובש באופן ברור וגם לא היה ספק בעיני איך לחקנו, העזתי להכניס את התקון בגוף הנוסח. חלק מהתקונים האלה נרמזו ע"י המולי בהערותיו וחלק הוספתי אני (במקרה זה החערה מוסגרת בסוגרים מרובעים). אך גם במקרה הראשון האחריות לכל טעות הלה על החתום מטה; כי המולי הציע את תקוניו בצורה צנועה ביותר, ואלו חכנסתם בפנים ונסוח ההערות בצורה המוחלטת, כצ"ל (כן צריך להגיה) ממני באו. ואע"פ שהעזתי לעשות כך, ניל שיש הרבה יותר מקום להאשימני בזהירות מופרזת מאשר בקלות הדעת.

גם בנוגע לנוסח התרגום העברי ע"י האחריות להכרעה בין גרסאות כתב-היד היחיד, כ"י פמפלונה (Pamplona), שצויין בסימן פ, ובין גרסאות הדפוסים, שסומנו ד, עפ"ר קל היה להכריע על סמך המקור. ומכיון שעקרונ כללי הוא שהגרסה הקרובה למקור חוכנסה בפנים, לא חשכתי לנחוץ להעיר במיוחד על התאמת גרסת הפנים למקור. הוכרחת לנסח מחדש גם את חלופי הגרסאות לנוסח העברי. אבל לא היה סיפק בידי לבדוק כל פרט מהם ולא להשלים מה שחסר, הן מפני חוסר הפנאי והן מפני שלא יכולתי לחשיג את הדפוס הראשון שממנו העתקו הדפוסים המאוחרים (10).

(10) רק בשלב מאוחר של הדפסת הספר נודע לי מפי ידידי פרופ' ג. שלום שבאוצר ספריו הנפלא נמצא גם דפוס יקר מציאות זה והוא בסוכו השאילני אותו, וממנו יכולתי לחשלים ולחקן עוד קצת דברים עקריים, אבל לא הכל. והקורא יכיר טובה יחד אתי לידידי על חסדו זה.

(ד) הפרדתי את ההערות הענייניות של המו"ל (השוואות עם מקורות אחרים, מראי מקומות וכיו"ב) מההערות על חנוסח הערכי, שאליהן חיו נספחות בכ"י המו"ל, וחברתי אותן עם ההערות המבארות (או הסתקנות) את חנוסח העברי. מאידך ניסא הברלתי גם מההערות האלה כל מה שנוגע לחלופי הגרסאות בין כה"י העברי והדפוסים העבריים גרלרא. את החלק הזה של העבודה הוציא אל הפועל בשום שכל תלמידו מר יעקב לנדא.

חלוקה זו באה לחקלל השמוש. חלופי הגרסאות הכרחיים לביסוס חנוסחי אבל אינם כעניינים את רוב הקוראים. הקורא שמגמתו היחידה לעמוד על עניני הספר, ימצא את מבוקשו בהערות שבשולי הספר בלבר ואינו זקוק למערכת הגרסאות. כל ההערות הענייניות מוסכות עכשיו על חנוסח העברי, כדי שיחנה מהן גם קורא שאינו נזקק לערכית.

(ה) לאותם הציטטים מסקורות ערביות שחשיבותם היא מצד התוכן ולא מצד התאמה במלים, הוספתי תרגום עברי (עפ"ר של י' תבון) או אפילו שמתי במקום רק את התרגום העברי. המו"ל הביא את כל המקומות לפי מקורם הערבי.

(ו) שאיפתי העקרית היתה לאפשר לקורא העברי הבנת הפנים על יסוד המקור, עד כמה שהתרגום העברי הישן אינו מספיק לכך. רבים מאד המקומות שתרגמו של ר' זרחיה הלוי אינו מספיק אף בצורתו המזוקקת מסיגי מעויות הדפוס. ידעתו של ר' זרחיה בערבית היתה קלושה בלי ספק ולא כפי שיעור קשי חנוסח שקבל עליו לתרגמו ושחיה לפניו כבר במצב משובש כמעט כמו נוסח כה"י הערבי שהגיע לידינו. על כן חשבתי לנחון להשלים מעשתי של המו"ל, אשר תיקן חלק משגיאות הסתרגם בהערותיו, ולחפור גם על שאר מעויות התרגום, עד כמה שיש בהן משום שינוי ניכר במובן הדברים. חוץ מזה יש כמה מקומות שהסתרגם לא הצליח להביע את רעיון המחבר עברית באופן בחיר, אע"פ שהכינו, ורק בחזרנו על המקור נוכח לעמוד על הכוונה האמתית. במקומות כאלה השתדלתי לבאר את הדברים בתכלית הקצור. אבל אין הבאורים מכוונים לקוראים שלא עסקו עדיין בפילוסופיה העברית כלל ואינם מכירים את סגנון התרגומים מערבית.

את כל הוספותי אלה נתתי בין סוגרים מרובעים.

חוששני שמא הערותי תופסות מקום רב יותר מאשר מגיע לעורך ספר בדרך כלל. אבל נסיתי להצטמצם בנבולות מה שנראה לי חכתי להכנת הספר. הערותי מכוונות לקורא שאינו בעל מקצוע בספרות הערבית של היהודים, ואינו עוסקת אלא בפשטי הכתובים. איש המדע ימצא את סיפוקו כמעט רק בהערותיו של המו"ל המאירות את העניינים ע"פ מקורות היצוניים. לחוסיק עליהן

לא חשבתי לתפקידי, אלא במקרה יוצא מן הכלל. וכן כמעט לא ננקתי בסבוא,
חוץ משנויים קטנים בחלקי חבלשני, ורק לפעמים הבעתי את דעתי בהערות:

אני תקווה שפרקי החצלה, אם כי הורד מעליהם פאר שם חרסכים,
יזכו לעמדה חדשה, עמדת קשר שיהגו בו חכמים וימצאו נחת בו.

ד. צ. בנעט